

ЕЗИКЪТ НА МАТЕЙ ПРЕОБРАЖЕНСКИ*

Иво Братанов

Матей Преображенски¹ е един от най-видните наши възрожденци. Неговата разнообразна и плодотворна дейност като народен будител и революционер заслужено му отрежда място сред изтъкнатите български общественици от третата четвърт на XIX в.

Светското име² на Матей Преображенски е Моно Петров Кънев Сеизмонов. Той е роден през м. октомври 1828 г. в с. Ново село, което отстои на 20 км западно от Велико Търново. Произхожда от богато семейство. Баща му Петър³, майка му Слава и сестра му Йована умират от чума през 1837 г. Семейният имот, оставен от тях, е разпилян от роднините им и малкият Моно е принуден да стане ратай. През 1838 – 1846 г. чиракува и същевременно изучава терзийство. През 1840 г. е слуга в Дряновския манастир. От 1846 г. е послушник в Преображенския манастир. През същата година започва и да учи. На 9 април 1848 г. е подстриган за монах в Преображенския манастир. През 1850 г. е учител в с. Балван махала, съседно на родното му село. Посещава Света гора (1851 г.), Варна и Тулча (1853 г.). През 1854 г. живее в Телишкия манастир при Челик дереси, до р. Дунав. Връща се в манастира “Света Троица” (срещу Преображенския манастир) през 1854 г., а през 1855 г. е в скита “Св. Никола Зелениковски” при Троянския манастир. През 1856 – 1861 г. пътува до Палестина, посещава Йерусалим, Цариград, Русия и Влашко. През 1862 г. активно участва в Първата българска легия в Белград. Там се запознава с Георги Раковски и се сприятелява с Васил Левски. След разтурването на легията преминава с чета в България (1863 – 1864 г.). През 1864 г. живее последователно в родното си село, в Батошевския манастир и в Преображенския манастир.

От 1864 г. Матей Преображенски е пътуващ книжар. Продава най-различни книги (религиозни, нравоучителни и забавни), учебници и календари. Така за сравнително кратко време обикаля цяла Северна България. От м. май 1869 г. до м. ноември 1872 г. много дейно помага на Васил Левски в революционната му работа – разпространява неговите революционни идеи сред народа; пренася оръжие, пари и революционни издания (книги, брошури и вестници); организира (заедно с Бачо Киро и с други борци за народна свобода) създаването на складове за боеприпаси и за храна в Дряновския манастир. Заедно с Апостола на свободата посещава Елена, Трявна, Габрово, Казанлък и Стара Загора (1869 г.).

През 1870 г. Матей Преображенски се грижи за откриването на читалища и училища, които да подпомогнат тайната революционна организация у нас. Той именува училището “Селска любов” в с. Бяла черква (1870 г.). През 1870 г. основава (заедно с Бачо Киро) читалище в с. Сухиндол, а на следващата година основава читалище “Нов живот” в с. Мусина. През 1871 г. Матей Преображенски подпомага Бачо Киро при изнасянето на театрални представления в с. Бяла черква и в с. Михалци. През следващата година Матей Преображенски разпространява Устава на БРЦК, отпечатан през 1871 г. През м. май 1872 г. е в Чирпан, а след това урежда селскостопанска кооперация в с. Михалци. Към края

на същата година и в началото на 1873 г. последователно посещава Стара Загора, Пловдив, Перушица, Карлово, Сопот, Севлиево, Търново и София. През 1873 г. основава (заедно с учителя П. Тодоров Франгов) читалище “Горско начало” в с. Горско Сливово. През м. февруари 1873 г. Матей Преображенски се среща с Панайот Хитов в Белград. От 1873 г. живее в родното си село. Събира средства за построяване на комитетски хан до с. Ново село, край пътя Севлиево – Търново. Оказва голяма помощ на Стефан Стамболов в революционната му дейност в Търновско.

Матей Преображенски умира внезапно в началото на м. март 1875 г. в родното си село. Причина за смъртта му е възпаление на ухото.

Матей Преображенски се изявява като разностранна личност. Той е сред оригиналните български изобретатели – в Атон конструира воденица, задвижвана от силата на морските вълни; в Батошевския манастир изгражда мелница, задвижвана от пясък; в с. Михалци създава водна помпа; изработва два модела пушки; опитва се да изобрети “вечен двигател”. Изработва и модел на “вечен календар”, който е изрисуван в читалищната сграда в с. Михалци през 1870 г. Заедно с това той е и известен народен лечител. Когато е живял в Света гора, се е запознал с множество древни рецепти за лекуване на различни болести. В лечителската си практика използва преди всичко билколечение и другите средства на народната медицина, като ги свързва с профилактика на здравето, с диети и с хигиенни процедури. Никога не е искал възнаграждение от болните, които е лекувал.

В цялостната си дейност като духовник, общественик, революционер, изобретател, лечител и книгоразпространител, Матей Преображенски винаги се ръководи от потребностите на българския народ, които отлично познава от своя собствен опит. С основание Захари Стоянов отбелязва за отец Матей: “За него нямаше нищо свято на тоя свят освен благоденствието на народа му, макар и да носеше на гърба си тежкото калугерско звание.” [13, с. 97] А ето как Александър Бурмов обяснява близостта на Матей Преображенски с българския народ: “Близостта на отец Матей с народа не се дължала само на сладките му приказки и на книжките му. Отец Матей бил жива енциклопедия. Той знаел всичко и можел всичко. Той бил изкусен и в градинарството, и в копринарството, и в земеделието, и в механиката, и в медицината. Показвал на хората начин за по-добро използване на земята, давал им семена. Учил селяните да хранят буби и да използват коприната. Можел да лекува всякакви болести, приготвял най-различни лекарства.” [1, с. 307]

И така, Матей Преображенски е истинска енциклопедична личност. Затова животът и делото му неведнъж са привличали вниманието на изследователите. За богатата и многостранна дейност на Матей Преображенски съществува значителна книжнина (сведения за по-старите публикации вж. в [3, с. 5 – 27; 4]). Изследвани са приносите му в развитието на нашето националнореволюционно движение; участието му в легията на Георги Раковски; дейността му в помощ на Васил Левски, Ангел Кънчев и Стефан Стамболов; работата му като народен будител (основател на читалища и инициатор за създаване на училища); постиженията му като изобретател, лечител и пътуващ книжар. Повечето от

изявите на бележития народен будител са очертани достатъчно пълно в наличните публикации.

Недостатъчно проучена засега обаче остава книжовната дейност на Матей Преображенски. Причините за пренебрегването ѝ са няколко. Тя е засенчена от посочените по-горе негови изяви, които в по-голяма степен привличат вниманието на изследователите. Освен това отец Матей не е талантлив литературен творец, каквито са някои от съвременните му български поети, писатели и драматурзи (П. Р. Славейков, Гр. Пърличев, Л. Каравелов, Ил. Р. Блъсков, Д. Войников, В. Друмев и Хр. Ботев). Неговите текстове нямат високи естетически достойнства и не се утвърждават като класически в историята на нашата възрожденска книжнина. Нека да бъде изтъкнат и фактът, че издадените от Матей Преображенски книги са посветени на религиозни теми или представляват побългарявания на чужди литературни произведения.

Въпреки това Матей Преображенски е заслужил възрожденски книжовник. Неговите ръкописни и печатни текстове, макар и лишени от естетически качества, имат важно историческо значение. Те са актуални за времето на късното Българско възраждане и през третата четвърт на XIX в. се ползват с популярност сред нашия народ. Затова книжовната дейност на отец Матей представлява несъмнен интерес за филолозите българисти, за историците, за педагозите и за богословите. При характеризирането ѝ е нужно преди всичко да посочим, че тя е обусловена от голямото уважение на Матей Преображенски към книгата. Неговият пиетет към писменото и към печатното слово убедително се доказва от обстоятелството, че той има голяма лична библиотека. Този факт е особено показателен, тъй като уставът на Преображенския манастир, въведен през 1830 г. и прилаган по времето, когато отец Матей е монах в този манастир, разрешава монахът да има само 5 книги – евангелие, апостол, псалтир, светче и наустница [7, с. 166, бел. № 4 под л.]. Въпреки това “отец Матей притежавал голяма за времето си частна библиотека. Част от нея била разпродадена за дългове още когато живял в Рилския метох, в Търново, а останалата част пренесъл през 1873 г. в родното си село. Книгите, които занесъл в Ново село, държал в два големи сандъка и били на брой повече от 1000. Имало сръбски, руски, гръцки, български. Имало ръкописи, и то твърде много. Но наследниците му били прости хора – не знаели цената на книгите, особено пък тези на отец Матей, и ги пръснали. Давали на познати да четат, без да ги връщат, огъвали дори сирене в тях. На 15 април 1911 г. г. Хр. Марков, търновски окръжен училищен инспектор, наброява всичко 47 заглавия. Деветнадесет години след това, през лятото на 1930 г. бяха останали само 25 заглавия, и то в такова състояние, че едва ли биха утразили още няколко години. Нужно е непременно да се приберат, и то в най-скоро време.” [1, с. 333]

Голямото уважение към книгата, богатият жизнен опит и силното родолюбие подтикват Матей Преображенски към книжовна дейност. Той се изявява като книжовник сравнително рано – още през 1853 г. пише ръкописен сборник, озаглавен *Книжица ма̀лаа*. Ръкописът е открит от Огняна Маждракова-Чавдарова, която дава и първите сведения за него [7, с. 164 – 169]. Вероятно това е най-ранният книжовен труд на бележития народен будител.

През 1867 – 1872 г. Матей Преображенски публикува 6 книги. Те са отпечатани в Русе от печатницата на Дунавската област. Описани са от Маньо Стоянов [14, с. 287] и от ст. н. с. Марин Ковачев [3, с. 3 – 4; 4, с. 133 – 134]. По-старите описи не дават изчерпателни сведения за отпечатаните книги на Матей Преображенски. Описът на акад. Александър Теодоров-Балан посочва заглавията на четири негови книги [15, с. 806 – 807], а описът на проф. Валерий Погорелов – на 5 [12, с. 531, 552, 603 – 604, 651].

Има сведение, че през 1873 г. Матей Преображенски е написал още едно съчинение, озаглавено “Кратка ирмология” и останало неиздадено приживе на отец Матей. Този ръкопис е представлявал голяма тетрадка (8⁰), с хубава кожена подвързия, и е съдържал 634 страници, написани с черно и с червено мастило. “Кратка ирмология” се е пазела от Руси М. Сеизов, роднина на Матей Преображенски. През 1935 г. този ръкопис се е намирал у Д. Т. Страшимиров [1, с. 330 – 331], а сега е неизвестно къде [7, с. 165, бел. № 2 под л.].

Изследванията за книгите на Матей Преображенски имат предимно културологичен характер (вж. [1, с. 325 – 331; 2]). За някои от тези книги съществуват отделни литературоведски или културологични публикации (вж. например [6], [9], [10] и [11]).

Езикът на книгите на Матей Преображенски обаче досега не е бил обект на сериозно проучване – а той несъмнено заслужава внимателно и задълбочено разглеждане, тъй като ръкописните и печатните текстове на отец Матей имат своето място в нашата книжнина от третата четвърт на XIX в. При това неговите печатни книги са получили широко разпространение у нас. Това се доказва например от значителния брой на спомоществователите, подкрепили издаването им. Две от книгите на Матей Преображенски съдържат списъци с имена на спомоществователи. Списъкът към книгата “Повѣсти на изгубено-то дѣте. И Велисаріа” съдържа имена на спомоществователи от 11 населени места (общо 335 поръчани екземпляра), а към книгата “Прикаски или Нравоучителни примѣри” е приложен списък със спомоществователи от 12 населени места (всичко 127 заплатени книги; сведения вж. в [14, с. 287]).

Тъй като през третата четвърт на XIX в. книгите на Матей Преображенски са популярни сред нашия народ, те се включват в установяването и в доизграждането на някои книжовноезикови норми.

В областта на графиката те са интересни с това, че 5 от тях са отпечатани с църковнославянската азбука, а само една – с гражданския шрифт. Използването на църковнославянската азбука е оправдано, тъй като Матей Преображенски я схваща като изконната наша азбука.

Правописът на тези книги е етимологичен. В редица случаи обаче, под влияние на действителния изговор, Матей Преображенски нарушава възприетия етимологичен принцип за изписване на думите.

Фонетичните особености на неговия език са съобразени предимно с централните балкански говори. Срещат се обаче и западнобългарски влияния (например отмет на ударението при образуване на глаголни форми за минало

свършено време). Това показва желанието на книжовника да разшири диалектната основа на своя език.

Най-важната морфологична особеност на езика на Матей Преображенски е последователно прокараният аналитизъм при имената.

Синтаксисът на проучваните книги следва в общи линии особеностите на синтаксиса на народната реч. Причина за това е желанието на Матей Преображенски езикът му да е максимално разбираем дори и за най-необразованите читатели. В текстовете на отец Матей преобладават простите изречения.

Печатните книги на Матей Преображенски оказват определено влияние върху установяването и доизграждането на някои норми на съвременния български книжовен език. Затова езикът им е достоен обект за научно изследване.

БЕЛЕЖКИ

1. Настоящият доклад е част от по-голямо изследване за езика на Матей Преображенски, в което ще бъдат разгледани всички езикови особености, засвидетелствани в текстовете на бележития народен будител.

2. Биографичните сведения даваме по [5; 7; 8].

3. В своя Ръкописен сборник от 1853 г. Матей Преображенски отбелязва, че баща му се казва пенчв. По повод на името на баща му, Огняна Маждракова-Чавдарова изказва следното интересно и приемливо предположение: “Според проучването на Ал. Бурмов светското име на отец Матей е Моно Петров Кънев Сеизмонов. В издадените си съчинения Матей Преображенски действително навсякъде пише бащиното си име Петров. Тук обаче, споменавайки имената на майка си, сестра си, братята си, той отбелязва името на баща си по-интимно – Пенчо, тъй както навярно са го наричали приживе.” [7, с. 169, бел. № 3 под л.].

ЛИТЕРАТУРА

[1] Бурмов, Александър. Отец Матей Преображенски (Материали за биография). – В: Александър Бурмов Избрани произведения в три тома. Т. II. С., Издателство на БАН, 1974, с. 301 – 335.

[2] Диамандиева, Кичка. За литературната дейност на Матей Преображенски. – В: Отец Матей Преображенски – Миткалото (Статии и научни съобщения). Съставител Тодорка Драганова. С., Издателство на ОФ, 1988, с. 53 – 61.

[3] Ковачев, Ст. н. с. Марин. Отец Матей Преображенски (Миткалото). Библиографски указател. В. Търново, Издава Окръжната библиотека “П. Р. Славейков”, 1986, 35 с.

[4] Ковачев, Марин. Отец Матей Преображенски. Библиографски указател. – В: Отец Матей Преображенски – Миткалото (Статии и научни съобщения). Съставител Тодорка Драганова. С., Издателство на ОФ, 1988, с. 133 – 154.

[5] Ковачев, Николай. Летопис на отец Матей Петров Преображенски – Миткалото. – В: Отец Матей Преображенски – Миткалото (Статии и научни съобщения). Съставител Тодорка Драганова. С., Издателство на ОФ, 1988, с. 11 – 15.

[6] Лазовски, Атанас. Жива връзка между старата и новата българска култура. – Сп. “Родна реч”, год. XXXVI, № 7 – 8 (8); ноември 1992 г., с. 44 – 45.

[7] Маждракова-Чавдарова, Огняна. Нови данни за Матей Преображенски из един новооткрит негов ръкопис от 1853 г. – Известия на държавните архиви. Кн. 18. С., ДИ “Наука и изкуство”, 1970, с. 163 – 177.

- [8] Матей Преображенски. – В: Българската възрожденска интелигенция (Енциклопедия). Съставители проф. д-р Николай Генчев, Красимира Даскалова. С., ДИ “Д-р Петър Берон”, 1988, с. 408, кол. 2 – 3.
- [9] Николов, Йордан. Борбата на Матей Преображенски против протестантската пропаганда. – Известия на Института за история. Т. 18. С., Издателство на БАН, 1967 г., с. 213 – 230.
- [10] Николова, Румяна. За мястото на една побългарена творба (“Изгубеното дете” в творчеството на Матей Преображенски). – Сп. “Литературна мисъл”, год. XXXIV (1990 г.), кн. 7, с. 121 – 125.
- [11] Николова, Румяна. “Книжица малая” от Матей Петров-Преображенски. – Сп. “Родна реч”, год. XXXVI, № 5 – 6 (6); юни 1992 г., с. 45 – 47.
- [12] Погорелов, Проф. Валерий. Опис на старите печатни български книги (1802 – 1877). С., Издава Народната библиотека в София, 1923, 796 с.
- [13] Стоянов, Захари. Съчинения в 3 тома. Т. I – Записки по българските въстания (Разказ на очевидци). С, ДИ “Български писател”, 1983, 792 с.
- [14] Стоянов, Д-р Маньо. Българска възрожденска книжнина (1806 – 1878). С., ДИ “Наука и изкуство”, 1957, 664 с.
- [15] Теодоровъ-Баланъ, А. Български книгописъ за сто години (1806 – 1905). С., Издава Българското книжовно дружество въ София, 1909, 1668 с.

**Текстът е публикуван в Научните трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев”. Т. 45, серия 7.2 – Майски научни четения. Русе, 2006, с. 25-30.*